

ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛИДАГИ “ЮРАК” КОНЦЕПТИНИНГ ВЕРБАЛЛАШУВИ

Мардиев Тўлқин,

СамДЧТИ мустақил тадқиқотчиси

Калит сўзлар: вербал, ментал, туйғу, қалб, кўнгил, юрак, дил, қадрият, концепт, ҳис-туйғу, метаномик

Маълумки, ўзбек ва инглиз тили бадиий матнларида юрак концептига хос ментал маънолар “қалб, кўнгил, дил” каби лексема орқали ҳам ифодаланади. Юрак лексемасида инсон туйғулари жойлашган ўрни, инглизча **dearheart** мурожаатидаги метаномик-маъно кўчирилиши; инсонга маълум даражада мойиллик, ҳамдардлик билдириш, қайғуга шерик бўлиш; ҳаётининг муҳим ёки ундан ҳам қимматроқ тушунчаларга, матонат ва жасорат каби инсоний туйғуларга эга бўлган қадриятлар вербал маънолар ифодаланади. *I know Marianne's heart: I know that she dearly loves me, and that I shall not be the last to whom the affair is made known, when circumstances make the revelation of it eligible.* [8, 124]

Ўзбек тили бадиий матнларида **юрак** концептига хос ментал маънолар инглиз тилидан фарқли равишда “қалб, кўнгил, дил” каби лексемалар орқали ҳам ифодаланади: “Мулк соҳиби” бўлишдан кўра **кўнгил** соҳиби бўлиш шарофати ҳақида мумтоз адабий меросимизда ибратомуз фикрлар, вербал ҳис-туйғулар жуда кўп.

“Инсон дилини англаш, унга меҳр бериш, самимий тилаклар изҳор этиш илинжи шарқ адабиётида улуғланиб таърифланган, чунки **қалбга** йўл топилмаса барча соҳаларнинг ривожини, жамият тараққиёти ҳақидаги сўз пучга айланади. Шунинг учун инсоннинг онгу шуури, **қалбг**ина улуғ ва қутлуғ ишларга кодир”. Кўриниб турибдики, ушбу матнларда инсон **қалби, дили** лексемалари **юрак** концепти ментал маъноларига мос

келади ва инсон ҳис-туйғусига хос вербал қадриятларни ифодалаб келади.

Ушбу ўринда биринчи Президентимиз И.А.Каримов “Юксак маънавият-енгилмас куч” асаридан ҳам **қалб** лексемасини қўллаб, ўз асаридан **қалб** сўзини инсон руҳиятидаги **юрак** концептининг эквиваленти сифатида **қалб** лексемасини қўллаган. Масалан, “Ободлик қалбдан бошланади” деган ҳикматли фикрни ҳам айтган [3, 2].

Ушбу ҳикматли фикрнинг моҳияти бевосита инсон орқали очилади. Чунки, гап **қалб** ҳақида борар экан, бевосита **қалб эгаси** бўлган инсон тақдири унинг ҳаёти, жамиятда тутган ўрни, мавқеи, жамиятдан нима олаётгани-ю, нима бераётгани хусусида боради. Дарҳақиқат, **қалби тоза** инсон яратувчанлик иши билан шуғулланади. **Қалби кўркем** одам ҳаётни яна ҳам гўзаллаштиришга интилади. **Қалби обод** одам, энг аввало, уйини, қишлоғини ёки маҳалласини, қолаверса юртини обод қилади. ... Барчамизга аёнки, инсон **қалбига йўл**, аввало, таълим-тарбиядан бошланади [3, 130].

Ушбу қайд этилган матнларда **қалб эгаси, қалбига йўл, қалби тоза, қалби кўркем, қалби обод** каби бирикмалар аслан инсон организмидан ифодалайдиган **юрак** эквиваленти ёки синоними сифатида вербаллашиб келган. Ушбу инсонга хос кўнгилдаги ментал туйғуда ўзаро тушуниш, бир-бирини англаш маъносида қўлланилиши мумкин. Чунки, баъзан бир маконда яшаб бир жамиятда ишласак-да, ўзаро бир-биримизни тушунмасдан **дил хираликка** йўл қўямиз. Бунинг сабаби ҳар кимнинг характери, савияси, диди ҳар хил

бўлгани учун, ўзига яраша муомалани талаб қилади. Бунинг учун юқорида айтилганидек, **инсон қалбини** англаб, укиб, унинг ўзига хос муомалани талаб қиладики, шу орқали унинг **қалбига, юрагига** кириш мумкин. Ушбу ўринда шоирнинг куйидаги тўртлиги эсга келади:

Қолмади одамзод кирмаган гўша,

Еру кўкда, сувда hozир ҳамиша.

Оҳ, гоҳида ёнма-ён турару инсон,

Бир-бирининг **қалбига киролмай** сарсон [4, б].

Ёки **қалбга йўл** маърифатдан бошланади дейилган ҳикмат бор.

Демак, юқоридаги айтилганлардан кўришиб турибдики **қалб, кўнгил** каби лексемаларнинг ментал маъноларида **юрак** концептининг хусусиятлари тўлиқ акс этади. Бу лексемалар ўрнида юрак сўзини бемалол қўллаш мумкин. Халқнинг тилида “Дил-қулф, тил-калит” деган ҳикматли сўз бор. Бу ҳақда тилшунос Жуманиёзов Раҳимбой шундай деб ёзади. “Қулфлоглик эшикни очиш мушкул. Ҳарчанд киришга уринманг, бефойда. Бировга тушадиган калит иккинчисига тўғри келмайди. Ҳар бирининг ўз очқичи мавжуд, “тишлари” бошқача. Одамзод **қалби** ҳам шунга монанд. Ҳар бири ўз диди, савияси, билими, фикрлаш ва яшаш тарзи ҳамда дунёқараши билан ажралиб туради. **Кўнгил** кулфига мосу хос очқич бу инсоннинг сўзи, нутқнинг хулқидир”. Ҳазрат Навоий “**Кўнгил** хазинаси кулфи тил, калити сўз” деганларида юқоридаги фикрга ишора қилганлар.

Демак, тил калит бўлса, **дил** кулф, шундай экан ҳар қандай кулфга ҳар қандай калит тушавермайди. Бу дегани тилингиз **дили**нгизга, **дили**нгиз дилингизга мос бўлсагина марра сизники. Лекин уларнинг ўзига хос мантиқий маъноси ҳам мавжуд. **Юрагимга** яқин, **кўнглимга** яқин, **дилимга, қалбимга** яқин каби, масалан:

-**юрак** ботирда ҳам бир бўлак, кўрқоқда ҳам.

-**юракда** бўлса, билакка чиқади каби.

Ушбу мисолларда **юрак, қалб, дил, кўнгил** каби лексемалар семантик

жихатдан бир-бирига мос келади ёки ўхшашдир. Улар бир-бирининг ўрнида қўлланилиши ҳам мумкин. Лекин уларнинг ўзига хос фарқли семантик маънолари ҳам бор. Кўпинча уларни бир-бири ўрнида қўллаганда ғализлик сезилади. Чунончи, **қалб** ёки **дил** лексемаларини кўп ҳолларда қўллаб бўлмайди.

Ўзбек тилидаги паремиологик луғатларда **юракка** хос туйғу-хислатлар бўйича ҳам маълум даражада ўрин ажратилганлигини кузатиш мумкин. Улардаги вербал ва қадрият маънолари ҳам акс этган. Масалан, “*Юракнинг қулоғи бор. Юраги тўлганнинг йигиси кўп. Юраги қоранинг юзи қора. Юрак ботирда ҳам бир бўлак, кўрқоқда ҳам. Юракда бўлса, билакка чиқади. Юракдан – оҳ, кўздан – ёш. Юрак тоза – тилак тоза. Юрак юракка дарак беради*” кабилар шулар жумласидандир [2, 241].

Ўзбек бадиий адабиётида **юрак** лексемасининг ўзи ҳам кўп ҳолларда вербаллашган ҳолда қўлланилганини кузатиш мумкин: “Айби йўқ ўғлим, - деди, - муҳаббат жуда оз йигитларга муяссар бўладиган **юрак гавҳаридир** (27-б.), Икки жон, икки **юрак** гўёки битгадек бир-бирисини англа, бирисидан-бирисига ўтиб юрар эди шу вақт [1, 151]. Кўпол гапириб юрганим учун тилимни тишладим, лекин юрагим яна гуриллаб ёнди [1, 26]. ... “**юрак амри** билан” деган хабарда Муборакхонни хўп мактагандан кейин хўжалик она-болага бировнинг ҳовлисидан жой берди [1, 55]. ... юрагимни кимга бўшатишни билмаганим учун бу гапни айтаётганим йўқ [1, 58]. Юрак бадиий матнларда ўз маъносида, яъни инсон организм маъносига хос тарзда ҳам вербаллашади: кинидан чиккудек бўлиб ураётган юраги аста-секин тинчланиб, ўзини босиб олди [5, 71]. Юқорида қайд этилганидек, юрак лексемасида инсон туйғулари концептуал белгилари кўп бўлиб, инглиз ва ўзбек тилларида шундан тўрттаси кенг қўлланилади: а) физиологик орган сифатида тушунилиш; б) инсон туйғулари

мажмуи; в) инсонга хос туйғусининг муҳим марказий қисми; г) юракнинг рамзий тасвири кабилар.

Бундай концептуал белгилар бадий адабиёт матнларида учрайди: “Юрагида сирқираган оғриқ азоби нечоғли кучли бўлмасин, у ўзини хотиржам тутишга уринди (52-б.). Ҳар нарса юрагини сиқаркан (12-б.), ...жавобсиз саволлар раиснинг юрагига яна оғриқ туширди (14-б.). Йўталсангиз юракка оғриқ тушади-ку, акам, духтирлар нима деркан?” (71-б.) [5, 12-71].

Инсон туйғулари концептуал белгиларнинг луғатларда изоҳланиши ёки **heart** ва **юрак** лексемаларининг семантикаси инглиз ва ўзбек тилларида кенгрок таснифланган. **Heart** ва **юрак** лексемалари семантикасида аслида юракнинг қонни ҳайдайдиган ва ҳис-туйғуларни туғдирувчи органи сифатида тасаввур қилиниши ҳисобланса-да, инглиз тилида **heart** лексемасининг семантикаси инсон қалбида кечаётган ҳаяжонли ҳолатларни ифодалаб келишда намоён бўлади. Масалан, *If you knew what a consolation it was to me to relieve my heart speaking to you of what I am always thinking*

of every moment of my life, your compassion would make you overlook every thing else I am sure.’ [8, 215].

Ўзбек халқ тилида ҳам бу маъно қуйидагича ифодаланади: “Юрагим такка тортиб кетди, ёки юрагим қисилиб кетди. Юрагим шув этиб кетди” ибораларида физиологик орган маъноси ҳам англашилади. Ўзбек тили бадий адабиётида ҳам бундай мисолларни учратиш мумкин. Масалан, “Уларнинг отлари минг фарсангдан ортиқ йўл боссаям ҳали толиқмаган ва шамолдек учкур, қиличлари олмосдек ўткир, юракларига кўқув тушмаган эди”, ... от кўйиб келаётган чопарни кўриб, юрагига гулгула тушди [6, 12-63].

Хуллас, юрак туйғусида ҳам дўстлик, муҳаббат, бахт каби туйғуларга яқин маънолар мавжуд. Таъкидлаш керакки, ўзбек тилида қалб ва юрак бир хил маъно, яъни синонимик хусусиятни англатса-да, бари-бир бу икки шакл маъносида фарқ бор. Манбаларнинг тасдиқлашича, қалб инсоннинг ички ҳаётига, юрак эса эмоция ва туйғуларга жавоб беради.

Адабиётлар:

1. Абдулла Қодирий. Ўткан кунлар.-Т.: “Ғафур Ғулом”, 1994.
2. Бердиёров Х., Расулов Р. Ўзбек тилининг паремиологик луғати.-Т.: “Ўқитувчи”, 1984, 241-б.
3. И.А.Каримов «Юксак маънавият - енгилмас куч» 130 бет.
4. Жуманиёзов Р. Муомала маданияти 5 б.
5. Нуриддин Исмоилов. Муҳаббат ва нафрат.-Т.: “Ғафур Ғулом”, 2013.
6. Хуршид Даврон.-Т.: “Шарқ”, 2006.
7. Халқ сўзи газетаси .2014.
8. Jane Austen “Sense and Sensibility”. www.Planetpdf.com.

Мардиев Т. Вербализация концепта «сердца» в английском и узбекском языках. В данной статье представлены и проанализированы выражения лексемы «сердце» в синонимическом ряду, её вербализация в ментальном значении, в пословицах, поговорках, а также в художественной литературе на английском и узбекском языках.

Mardiev T. Verbalization theconcept “heart” in English and Uzbek languages. This article refers to some discussions of the expression of the lexical unit “heart” in the synonymic row, its verbalization in mental meaning relative to human feeling in English and Uzbek proverbs and fiction texts.